

„Forradalom után”

Kérdések, kérdőjelek

A politikai történések tényeit ismerjük. 1956. november 4-én a szovjet csapatok leverték a magyarországi felkelés fegyveres erőit, a törvényes magyar kormány elnöke és a pártvezetés egy része a jugoszláv követségre menekült. Novemberben–decemberben még elkeseredett utóvédharcok folynak: a munkástanácsokban él még a szovjet típusú proletárdiktatúrával szemben a jugoszláv típusú munkásönigazgatás eszméje, ez sztrájk meghirdetéséhez vezet; az értelmiség (mindenekelőtt a fővárosi elit értelmiség) utóvédharcait a sajtó, a rádió műsoraiban, cikkeiben érhetjük tetten. Mindkét politikai mozgalom a Nagy Imre-kormány visszatérésében, a nyugati nagyhatalmak segítségével bízunk. Ez utóbbi látványosan elmarad. Az előbbire – Nagy Imre és csoportja aktivizálódására – nem kerül sor. Nagy Imre nem hajlandó a feltételek elfogadására, a lemondásra. Nem hajlandó a maga részéről elismerni a nemzet előtt a szovjetek védőszárnyai alatt létrehívott ellenkormányt. Annak a Kádár Jánosnak a vezetésével, aki néhány nappal korábban még kormányának államminisztere volt, és részese volt a kormány antisztálinista politikájának. Nagy Imre nem hajlandó a szovjet katonai győzelmet tudomásul venni, inkább az ellenállást választja.

Ismertek immáron – az MSZMP vezető szerveinek, a szovjet, a jugoszláv és az amerikai diplomácia irataiból –, hogy a november 2. előtti kormányzati politika két antisztálinista erejének egyezkedésére novemberben még voltak lehetőségek és kísérletek. S hogy ezek realitása decemberben elveszett: a szovjet fegyverek árnyékában és segítségével a helyzetet uralni akaró Kádár-kormány félt a munkástanácsoktól. Egyébként is a magát „munkás–paraszt kormánynak” nevező vezetés nem viselhette el, hogy éppen a munkásosztály kezd ellene sztrájkokba. Az értelmiség szervezkedése, tiltakozása pedig nem volt számára más: hátráltatta a diktatúras hatalomgyakorlás leghatékonyabb békés eszközének, a tömegkommunikációnak teljes birtokbavételét. Diktatórikus eszközökhöz folyamodnak: december 9., 11. a statárium és a rögtönbíráskodás bevezetése.

Kádár hatalmát ekkor még inkább félti a Rákosi-csoport visszatérésétől. (Ezért is őket jelöli meg a felkelés első számú kiváltó okaként.) Kádár elszánt antisztálinista, aki köré csak most, novemberben kezd szerveződni politikai erő: részben a Nagy Imrét az ellenállásba nem követő reformkommunistákból, részben a korábban vezető szerepet nem kapott alacsonyabb szintű párt- és állami vezetőkből, közöttük nem egy „megtért sztálinista”-val. E csoporton belül – látva a Nagy-csoport radikalizmusát és azt, hogy a hatalomgyakorlás egyes területein még mindig mozgósító erejük van – felerősödik azok hangja, akik legszívesebben kezdettől az adminisztratív fellépést, leszámolást sürgették volna. A szétzilált termelési és ellátási viszonyokhoz szükséges segítséget az új kormányzat a szocialista táborból remélheti és kapja is meg. Azok pedig – különböző indokokból – a „nemzeti kommunizmus” irányzatának vezetőivel való leszámolást követelik. És ezt követelik a megszállók, a szovjet vezetők is. (Ez a politikai vonal érvényesül a szocialista országok vezetőinek budapesti találkozója – 1957. január 1–4. – után.) Januárban adminisztratív erővel lépnek fel az elit értelmiség szervezetei (újságírók, írók) ellen, a felkelésben részes, hozzájuk közel álló kommunistákat is elzárják.

Megtorlás és reformerők (1956–1962)

A történetírás hajlamos „nagy léptek”-kel mérni a múltat. Az 1956. november 4–1962 közötti időszakot a megtorlás és a reformerők huzavonájaként írja le. 1957. január–1958. június (Nagy Imre és társai kivégzése) közötti időszakot a diktatúras módszerek visszatéréseként írja le – joggal. (A statárium, rögtönítélés, internálások, a cenzúraszigorítás, egyházakkal szembeni fellépés, a külföldtől való elzárkózás szigorítása, a párton belül a centralizmus visszaépítése, a volt rákosista erők visszavétele az államigazgatásba és a pártba stb.) 1958–63 között pedig erősödnek a konszolidálásra törekvők, majd 1963-ban győznek a konszolidáció erői. (Előzőleg az „56-os” politikai letartóztatottak szabadon bocsátása, a párt „vezető szerepének” újrafogalmazása: a politika [párt] érdekeinek az adminisztratív erőszakszervezetek [BM] fölé helyezése, és az állami vezető funkciók betöltésének lehetősége nem párttagokkal stb.)

Folytatás a 64. oldalon

TARTALOM

MAGYARORSZÁG ÉS A SZOVJET ZÓNA, 1957–1961

• Glatz Ferenc: „Forradalom után”	2
• Sipos Péter: Magyarország nemzetközi mozgásteré, 1957–1964	3
• Urbán Károly: Magyarország és a Szovjet-unió, 1957	6
• Kiss J. László: A „berlini fal”	10
• Feitl István: Kormánypolitika	12
• Sipos Levente: MSZMP, 1957	15
• Katona Imre: Viccek, 1957–1963	17
• Rainer M. János: A Nagy Imre-per	18
• Kahler Frigyes–Laky Norbert: Rögtönbíráskodás, 1956–57	21
• Zinner Tibor: A megtorlás vége – a konszolidáció kezdete?	23
• Kardos József: „Zászlót bontott” a KISZ	27
• Szakács Sándor: Iparpolitika, 1957–62	30
• Romány Pál: „Feljegyzés a falusi helyzetéről”	32
• Pór Edit–Cseh Gergő Bendegúz: A hatalom és az újságírók	39
• Szabó B. István: Irodalom és közélet, 1956–58	41
• Kovács Éva: Öt nap tanulás – egy nap munka	44
• Antal Andrea: Egymillió lakás	47
• Burucs Kornélia: A „második műszak”	49
• Sipos András: A vegyesbolttól az ABC-áruházig	52
• Horváth Zsolt: Életszínvonal-politika, üdültetés	55
• Kalmár Melinda: Megőrzött és átalakított ünnepek	58
• Molnár Adrienn: Az ötvenhatosok második nemzedéke	61

Címlapunkon:

A „berlini fal”. Épült 1961. augusztus 13. (Későbbi fényképfelvétel)

História

Szerkesztő: GLATZ FERENC

A szerkesztőség munkatársai:

KERTÉSZ ISTVÁN, SIPOS PÉTER, SZAKÁLY FERENC, VÖRÖS KÁROLY

Munkatársak: Demeter Zsuzsanna (kép), Stemplerné Balog Iлона (kép), Kovács Éva (szöveg), Horváth Imre (számítógépes tördelés)

Felelős kiadó: História Alapítvány
Elnök: Niederhauser Emil
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.
Telefon: 156-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250
A História Alapítvány bankszámlaszáma: 501-012539-4 OTP Bp., I. Ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja
Vezető: Burucs Kornélia
Készült a Veszprémi Nyomda Kft-nél Veszprém, Órház u. 38.
Felelős vezető: Fekete István igazgató

Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Helírnél, 1900 Budapest, Lehel u. 10/a közvetlenül vagy postautalványon

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj: 1 évre 500 Ft
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat
Budapest, Pf. 149. H-1389

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

„Forradalom után”

Folytatás a 2. oldalról

A „nagy léptékek” mércéjének ellenére arra is rámutatnak már a rész tanulmányok: ezen évek politikájában együtt élnek a proletárdiktatúra „kemény” és „puha” változatának hívei. Az első pillanattól, 1956. november 4-től jelen vannak azok, akik a reformkommunistákkal és az újraéledő polgári erővel való leszámolást és a proletárdiktatúra intézményeinek visszaállítását követelik. (Természetesen a törvénytelen ségek nélkül.) Ez a vonulat érvényesül a rendőri-katonai beavatkozásoknál, de érvényesül az enyhülés éveiben (1958–1962) is. Pl. a mezőgazdaság átszervezésénél vagy az üzemi demokrácia kezdeti intézményeinek elsorvasztásánál. Sőt, ez a vonulat megmarad a konszolidációs periódus (1963–1974) idején is, majd egy-egy időszakra (pl. 1974–1978) döntő tényezőnek is látszik. Kihaszalva a szovjet zónán (és a világpolitikán) belül az erőviszonyok alakulását. Nem jótalan éppen ezért arról beszélni, hogy mind a szovjet táboron belül, mind Magyarországon a hatalomban egy folyamatos huzavona írható le. Már 1953-tól Sztálin halálától, egészen 1985-ig, Gorbacsov győzelméig (Magyarországon 1988-ig).

Mint ahogy arra is utal történetírásunk: a Kádár-kormány kezdeti működésétől – még a nyílt diktatúras időszakban (1957–58) is – jelen vannak a hivatalos vezető elitben a reformerők: akik 1956 novemberében még a többpártrendszer, ill. a Nagy Imrével, az értelmiséggel történő megegyezést emlegetik (Aczél György, Fehér Lajos, Gyenes Antal, Köböl József), akik a mezőgazdaság átszervezésében mellőzni kívánják az adminisztratív erőszakot (Erdei Ferenc, Fehér Lajos). Akik valójában 1956. november 4. után a körülmények engedte kereteken belül tovább akarják vinni a Nagy Imre-kormány 1953. júniusi programját.

A hatalomgyakorlás technikája

Kádár János hatalomra jutásának pillanatától úgy lépett fel, mint „közvetítő erő” e két pólus között. Mintha nem is ő formálná az erőviszonyokat a politikai vezetésen belül, hanem valós viták között ő csak az egyensúlyt, a működőképességet biztosítaná. Évtizednél hosszabb időre volt szükség a felismerésre: Kádár a hatalomgyakorlás egy sajátos technikáját dolgozta ki: maga teremtett politikai ellenpólusokat (többnyire biztatást adott azok felhangosodásához), majd „legyőzte” azokat. (Többnyire csak „tartalékállományba” helyezve és nem megsemmisítve.) A tömegkommunikáció pedig figyelte az elő- vagy háttérbe kerülő neveket, és „igazodott”. Mindez addig működött, amíg a szereposztó személy (Kádár) lépést tudott tartani a nemzetközi viszonyok fejlődésével, és ismerte a hazai politikai elit mozgását. (Csak feltevésünk: 1984 – sőt már 1979, a második olajárrobbanás idején – ez a politika a maga játékterületén sem működhetett.)

Azaz: 1956. november és 1962 között kialakulnak a Kádár köré csoportosuló politikai elit erői, amelyek 1989-ig meghatározóak maradnak. És kialakul a kádári hatalomgyakorlás módszere és eszköztára. (Amelyet egyébként sem a „Kádáriskola” tagjai, sem az azokkal leszámoló máig nem tudnak teljesen feledni és feladni.)

Politika „alulnézetből”?

Sok részletet feltárt már a történetírás a politikai elit belső harcai, az ezeket befolyásoló nemzetközi körülmények, a hatalom gyakorlás régi és új intézményeinek keveredése, sőt az ezeket kísérő – elit értelmiségen belüli – ideológiai viták, a gazdaságpolitika és a gazdaság fejlődésének mutatóiból. Sok

adalékot szolgáltat így a szaktudomány a jelen politikai erőknél: segít elkerülni az egyszer már javíthatatlannak vagy zsákutcának bizonyult utakat. Kevésbé kérdez rá azonban a kutatás a proletárdiktatúra, majd az ún. „reális szocializmus” korszakáról beszélve: hogyan tekintett a politikai és értelmiségi eliten kívüli társadalom mindarra, ami a pártközpont(ok)ban, parlamenti, kormányzati épületekben lezajlott? Milyen erők között választhatott, mely erők jelentek meg előtte? Mennyire tudta azok belső harcait nyomon követni? Egyáltalán: mennyire szolgálták e belső (szenvedélyes) harcok a köznapi ember érdekeit? Anyagi és szellemi, emberi önújratermelésének feltételeit? Vagy mennyire voltak a belső – könyvtárnyi publicisztikai-politikai irodalommal kísért – harcok valójában ezoterikus küzdelmek?

Ma a rendszerváltás folyamatában volt és jelen kormányzati felelősséget viselt pártok panaszkodnak (már akik önkritikára is hajlanak): nem tudják (tudták) „megszólítani” a társadalmat. Vajon nem az elmúlt fél évszázad politikai öröksége kísérti a mai apparátusok politikusait? Vívják belső harcaikat, s közben „kiszalad alóluk a társadalom”. Hiszen „a fejőnők” érték-mércéje egészen más, mint az elit értelmiségé vagy a politikai apparátusoké.

A történetírás segítheti a jelen tudomány, a politika művelőit, ha megkísérli majd „alulnézetből” is bemutatni az elmúlt fél évszázad történelmét. Figyelmeztetve is: a köznapi embert eltöltő érzelmek, vonzódások, harag – ma a többpárti demokráciában még fontosabb tényezők, mint a diktatúrák korában. A legegyszerűbb gazdasági-politikai-elméleti bizonyosságok mondhatnak csődöt, ha a politikusi garnitúra képtelen a társadalom legszélesebb köreiben azokat elfogadtatni. (Talán ezért is beszél mind több értelmiségi arról, hogy egy lágy diktatúra – a késői Pinochetre hivatkoznak, leírni még nem írják le – jobban megfelelné az átmenet gazdasági-szociális operációinak végrehajtásához. – E sorok írója, természetesen eredménytelennek tartja ezt az utat. És nemcsak érzelmi, de észérvek alapján is.)

Első kérdés: Milyen erőket látott a politika mezején az állampolgár?

Kádár János a szovjet „szuronyok” hátán érkezett. Az igazán népszerűtlen, a magyar társadalom nagy részében gyűlölt megszállókkal. Mégis néhány éven belül elfogadottá vált uralma, és egy évtized múltán az egyetlen vezető a szovjet zóna országai-ban, akit feltehetően titkos választásokon is megválasztottak volna.

Hogyan történhetett és mi a magyarázata?

A konszolidációhoz vezető út, Magyarország 1956–62 közötti történelmének egyik kulcskérdései ezek? Egy politikai rendszer konszolidálódásának természetrajza vár leírásra. A megválaszolás kísérlete ma sem érdektelen. Amikor keressük: milyen típusú személyek, politikusok szükségesek egy szétzilált társadalom kohéziójának megteremtéséhez. Amikor keressük: melyek is azok a valós tényezők a társadalom mélyén, amelyek végül is a konszolidációt megteremthetik. Amelyek a politikust – ha ő felismeri azokat – történelmi szerephez segítheti.

Történetírásunk megvilágította az 1956-os mozgalmak, a politikai forradalom fő szervező és vezető erejének, a reformkommunistáknak tevékenységét. Pontosabban 1953–1957 közötti működésüket. De nem világított rá még eléggé „előtörténelmük”-re. Arra, hogy a reformkommunisták jelentős része maga is aktív részese volt felső és középvezetői szinten a Rákosi-diktatúrának. Szembefordulásuk korábbi önmagukkal őszinte volt – mi tudjuk –, de a tömegek jelentős része számára hiteltelenek maradtak, ugyanolyan „kommunisták”, mint Rákosiék. Mennyire volt ez az antikommunista közvéleményben,

illetve a volt polgári és szociáldemokrata neveltetésű rétegekben is általános? A rákosisták és reformkommunisták közötti belső harcból a tömegek nem politizáló része valójában mennyit láthatott? És ne felejtjük: Nagy Imre népszerűsége 1956. október 23. után igen megnőtt, de a Szabad Európa Rádió adásai még október 25–26-án is személyesen támadják. Nevéhez a Rákosi-ellenes fellépések, életszínvonal-politika (1953–1955) kötődik, de 1956-ig kíséri a gyanú: ő is a szovjetek embere, csak éppen egy homályosan sejtett „másik vonal”-é. Ezért is nem kerülhetett – úgymond – börtönbe 1950 után, amikor pedig a párt sok vezetője, sőt maga az államelnök is börtönben ült. Vajon mennyire ismerjük az ilyen – bizonyíthatóan – élő közvélemény-áramlatot? Amely felfogás, ha töredezetten is, máig napvilágra bukkan, ha „1956 öröksége” körül felizzanak a viták. Vajon nem járultak ezen álláspontok hozzá ahhoz, hogy a tömegek egy része előtt elfogadottabbá vált Kádár János? Aki ugyan igen népszerűtlen volt kezdettől, mivel az orosz tankokon került hatalomra (s ez volt feltehetően a döntő 1956. november után), de „ült” Rákosi börtönében. „M megbízhatóan” és egyértelműen Rákosi-ellenesnek látszott. S vajon a „nép” haragja nem elsősorban a Rákosi-politika és a szovjet megszállás ellen fordult 1956-ban?

Tény: a reformkommunisták vereséget szenvedtek, a forradalom utóvédharcaiban felörlődtek, 1957. január után nem képeztek reális politikai erőt. Annál erőteljesebben törtek előre a proletárdiktatúra politikai erői. Maguk a Rákosi-csoport tagjai is reális politikai erőt képeztek a hazai politikai vezetés számára (1957 nyaráig minden bizonnyal). De még erősebbek voltak közép- és alsó szintű kádereik pozíciói november 4. után. S amikor világossá vált, hogy a Nagy Imre-csoport nem kerül vissza a hatalomba, s hogy a nemzetközi körülmények is „balra” tolják a politikai vezetést, akkor igazolva érzik magukat. Ezekről a tízezrekről – állami-politikai erőszakszervezetek apparátusbeli tagjairól, gazdasági-kulturális intézmények vezetőiről – már jóval kevesebbet tud történetírásunk, mint a reformkommunisták maroknyira zsugorodott csapatáról.

Mint ahogy azt sem vizsgálja történettudományunk: mennyire volt elfogadott a „Rákosi nélküli kommunizmus” 1956–1962 között? Az a „népi antikapitalizmus”, amely az 1945 előtti valóságos szociális feszültségekben, a kiterjedt szegénységben gyökerezett. Akiknek jelentős része hitt a proletárdiktatúrás megoldásokban, és a gyors családások (1952–1956) után most ismét szeretett volna hinni az ígéreteknek. Kétségtelen bázisa volt ez a diktatúrának, mint ahogy – ma még nem ismert erővel – bázisa maradt az 1970-es években a munkásellenzéknek. És – szintén nem ismert erővel – jelen van ma is, az 1990-es évek gazdaság és szociálpolitikai útkereséseinek idején...

A harmadik lehetséges erő, a polgári Magyarország öröksége 1956 novemberétől nem volt jelen. Felszeletelte vezetőit az 1946–1948 közötti szálamítaktika: a polgári politika fényes képességű erői többnyire emigrációba kényszerültek, az itthon maradottak megtörtek. (Egy részük úgy, hogy feladta az ellenállást, beilleszkedett a rendszerbe.) 1956. október 23. után épp csak megkezdődött újjászerveződésük. (És majd az 1980-as évek végén kapnak erőre ismét, és lesznek az új demokratikus rend politikájának centrista-konzervatív polgári iránya.) Mint ahogy rövid volt az idő a másik munkáspárt, a Szociáldemokrata Párt újjászerveződésére is.

Így a harc 1956. november 4. után a „rákosisták” és a Kádár mögé húzódtott antisztálinisták között folyt. Kádár táborában koalícióban él a diktatúrás és a reformerők iránya. Mégis Kádár gyűjtőpontja lett az antisztálinista, antirákosista erőknek. Ez is magyarázza feltehetően, hogy Kádárt „elfogadta” néhány év alatt a közvéleménynek az a része is, aki soha nem fogadta el a szovjet megszállást, vagy éppen Nagy Imre kivégzését, vagy

a „téjeszesítést”, az egyházak elleni politikát. Egyszerűen: ő marad a porondon...

A társadalom nagy része egyszerűen „beletörődött”. A megfogható, reális alternatíva hiánya miatt is...

Második kérdés: Hogyan egyeztette a polgár a reformkommunisták hősiességét és a Kádár-vezetés realpolitikáját?

Vajon meddig élt a társadalomban a reformkommunisták emléke? Megszülettek az első, úttörő érdemű írások, amelyek a letartóztatottak és környezetük kapcsolatrendszerét vizsgálják. Ezen a jó nyomon továbbhaladva bizonyára láthatóvá válnak majd azok a periódusok, amikor elcsendesedett, majd ismét megerősödött a társadalmi érdeklődés a kivégzettek és a bebörtönzöttek iránt. Mint ahogy feltehetően az is feltárulkozik: miként lettek a volt reformkommunisták az 1960-as években (és később is) gyakori szövetségesei a vonalhű (kádárista) szocialistáknak, amikor azok a brezsnyevi szigorítás idején a reformpolitikát védelmezték. Mint ahogy támogatják az 1980-as években a reformszocialistákat. Hogyan lesznek bábái a szovjet rendszert a polgári radikalizmus talaján támadó politikai csoportosulásoknak, és lesznek – immáron idős korban – aktív részesei a politikai rendszerváltásnak? Egy folytonos önértékelési kész, emelkedett erkölcsi magatartás hordozóiként.

A kérdéseket a történelemnek ugyanúgy fel kell tennie, ahogy 1956 végén sok, a forradalmat és a „nemzeti háborút” őszinte együttérzéssel megszenvedett fiatal is feltette: vajon nem vétett-e politikai hibát Nagy Imre azzal, hogy bejelentette Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből, bejelentette a semlegességi nyilatkozatot? Történetírásunk – mindnyájan, értelmiségiek – kerüli a kérdés feltevését. Akik ismerjük perének aktáit, viselkedését október 23. estjétől – a Nagy Imre iránti őszinte csodálatunk miatt kerüljük. Akik ezt nem ismerik, azok pedig feltehetően a nemzeti harc mártírságát vállalt (vagy arra kényszerített) hős vezetője iránti tiszteletből nem teszik. De tisztában kell lennünk azzal: vajon milyen széles körben tették fel ezt a kérdést az egyszerű politizáló emberek, vagy egymásközi beszélgetésekben az értelmiségiek?

Történt egyeztetés a nagyhatalmakkal vagy akár a szomszédokkal? Egy kis állam, háborúban nem régen még vesztes állam ilyen lépése csakis nemzetközi stratégiai egyeztetésnek lehet eredménye. A szándék bejelentése is legalább tájékozódást igényel. Az már november első napjaiban minden rádióhallgató – a Szabad Európát, a nyugati adókat hallgatók – előtt érthetővé vált: a nyugatiak nagyon támogatnak bennünket szóval, ígérenk gazdasági segítséget, de egy szóval sem mondták, hogy ők Magyarországot támogatták, biztatták volna: reálisnak látják a kilépést a szovjet katonai megszállási rendszerből. A kormányzati felelősség, felelősségvállalást is jelent azokért az eszmékért, amelyeket híveink követnek. S magukért a hívekért is. Kétségtelen: a szovjet újramegszállást a magára maradt magyar felkelés nem tudta volna megállítani. Felszólítani a harcra, ilyen körülmények között nagy felelősség. Vajon volt reális alternatívája e lépésnek? Vajon szükségszerű volt a reformkommunisták ilyen veresége? Mi van, ha Nagy Imre lemond november 2-án? Vagy mi történik akkor, ha nem az ellenállást választja a jugoszláv követségről, amikor már egyértelműen látszott: a magyar ügynek nincs komoly nemzetközi támogatottsága?

A kérdések valóban csak kérdések és nem sugallnak válaszokat. De fel kell tenni, mert ezeket feltehetően igen széles körben feltették köznapi szinten a korabeli polgárok is. Emlegették Kossuth Lajost, aki „szintén kikiáltotta a függetlenséget” és „nem vállalta az együttműködést”. De azután – ugyanúgy, mint 1849–50-ben – odaálltak a géphez, az eke szarvához. Mert egy egész nemzet nem mehet emigrációba vagy börtönbe. Még akkor sem, ha tiszteli azokat, akik azt választották...

Újabb kérdéscsoport a tömeglélektan kutatói számára: vajon az, hogy Nagy Imre a radikális szembenállást választotta, a pontosan tudható vereséget, mennyire lett szimbóluma a diktatúra és a megszállás elleni harcnak? És a nemzetközi viszonyok kutatói sem feledkezhetnek meg: ez az egyáltalán nem „reálpolitikai” lépés mennyire segítette Magyarország pozitív politikai megítélését még az 1970–80-as években is. Segítette – paradox módon – a Nagy Imre kivégzéséért nagyon is felelős Kádár János későbbi politikájának elfogadását. És segítette a Szovjetunióval szemben az 1957–1990 közötti évtizedekben is a relatív magyar belpolitikai önállóságot. Ahogy – mondjuk mi, történészek – az 1867. évi kiegyezés, a magyar önállóság sem jöhetett volna létre az 1849-ben elbukott függetlenség kikiáltása nélkül. Biztosak lehetünk abban, hogy a társadalom – nem értelmiségi rétegeinek gondolkodásában – nem élt úgy együtt, egymás mellett Nagy Imre hősiességének és a kádári reálpolitikának elfogadása?

Harmadik kérdés: Mennyire ismerjük a napi életkörülmények szerepét a politikai konszolidáció előkészítésében

Nem tárták még fel részleteiben: mennyire folytatta a kádári politika a Nagy Imre-kormány programját? És mennyiben érezte úgy a korabeli polgár, hogy ez a politika végeredményben „ugyanazt akarja”?

A választ csak a napi életkörülmények történelmének rekonstruálása adhatja. Hogyan alakult 1945, illetve 1949 után az élelmiszerellátás, kereskedelem, háztartás, a lakásviszonyok, a szabadidő eltöltése, egészségügyi ellátás, a szociális- és utódgondozás? Az első kutatások mutatják, hogy a Kádár-kormány ezen a téren – talán sietős még az általánosítás – az 1953. évi Nagy Imre-program kiteljesítője. A politikai vezetők – mindekelőtt Kádár – beszédeiben jelentős helyet kaptak az életkörülmények javítására utaló mondatok. Hajlottunk e beszédeket úgy minősíteni: Kádár „depolitizálta” a társadalmat. Beszéljenek, úgymond, az ellátásról, a húsról, kenyérről, lakásról és ne beszéljenek a „politikáról”. Feltehetően igazunk is volt.

De azt is vizsgálni kell: Vajon e beszédek „depolitizáló” szándéka mellett mi történt a valóságban? Valóban javultak az életviszonyok, vagy sem? Az első adatsorok arról beszélnek: először lassú, majd az 1960-as években robbanásszerű életmódváltozás zajlik le Magyarországon. A korukban sokat kritizált – és joggal – panelházak százezrek életében jelentették az első fürdőszobát, az állandó melegvizet, a vízöblítéses vécét; a villanyprogram befejezése, a vezetékes víz hálózatának kiterjesztése, majd a csatornázás felgyorsítása az életkörülmények általános modernizálásának voltak feltételei. (Egyben a háztartás gépesítésének alapjai.)

De nemcsak anyagi természetű változásokról beszélnek a mindennapi életkörülmények alakulását vizsgáló kutatásaink. Hanem arról is, hogy a Kádár-kormányzat nem „bosszantotta a lakosságot” minden nap, mint a sztálinista, a Rákosi-politika. „Hagyta élni.” Visszaadta ünnepeinek egy részét (például a karácsony és húsvét 1956 decemberében lesz ismét kétnapos ünnep) a politikai demonstrációkra, koszorúzásokra csak „képviselőket” kellett küldeni, s nem volt kötelező mindenkinek kivonulni, a közösségi rendezvényeket nem akarta állandó politikai szemináriumokká változtatni. Sajátos, a köznapi embert kevésbé, a tudományos kutatást inkább érdeklő eset: a politikai rendszerben negatív irány (visszanyúlás a diktatúrához), a köznapi életkörülményekben egyedülálló fejlődés. Elgondolkodtató, s talán mégsem egyedi jelenség...

Természetesen történetírásunknak ezen egyszerű következtetések mellett arra is figyelni kell: a kádári politikának „szerencséje” is volt. (Igen, ez is történelmi kategória, a „véletlen”.) Építhetett egy nemzetközi enyhülési időszakra, nem utolsó-

sorban a hrucsovi politikára. Amikor a Szovjetunió 1957-ben egy időre előnyre tett szert az úrkutatásban, stabilizálta nemzetközi pozícióit, a világ tudomásul vette a tartós „két részre szakadást” és a Szovjetunió feladni látszott hidegháborús politikájának néhány alapelvét. Hruscsov meghirdette az orosz történelemben addig páratlan életszínvonal-programot. (A maga propagandisztikus módján: a nyugati államok életszínvonalának és termelésének utolérését hirdetve.)

És építhetett a Kádár-politika arra a nemzetközi gazdasági fellendülésre, amely 1950–73 között az európai kontinensen éppen a napi életkörülményeket, az élet infrastruktúráját forradalmasítja.

A politikai és értelmiségi elit, mivel nagyrészt gyermekkorától kezdve modernizálódott körülmények között élt, nem értette, s ma sem érti ezeknek a tényezőknek politikai stabilizáló hatását. Talán ezért is sokáig nem értettük, hogyan tehet szert a nemzeti felkelés leverőivel szövetséget politikai ilyen elfogadottságra a tömegek előtt...

Újabb kérdéseket kelt természetesen annak kutatása: hogyan vezetett e politika a konszolidáció idején (1963–74) egy nemzeti méretű kétlelkűséghez mint magatartásformához. Tudomásul vette a társadalom, hogy vereséget szenvedtünk a világháborúban, vereséget szenvedtünk 1956-ban az „oroszoktól”, meg kell alkudni a helyzettel, s örülünk, hogy olyan politikai vezetés áll az ország élén, akiben a győztesek is megbíznak. Hogyan vezetett a modernizáció demokrácia nélkül a polgári mentalitás maradékának elhalásához is? Igaz, kinevelt a korszak végére egy új üzleti magatartást a szélesebb rétegekben, először történelmünkben egy üzleti gondolkodást. De ez egy, a közélet dolgai iránt passzív magatartáshoz vezetett, amelyik az egyén kibontakozását, az „érvényesülést” a jobb gazdasági feltételek megteremtésére korlátozta. És lett sajátos módon a rendszer bukása után, a ’90-es években egy elburjánzó önző prekapitalista magatartás előkészítője...

*

Még azokat a mondatokat is kérdéseknek, hangos töprengésnek szánjuk, melyeket kérdőjelek nélkül írunk le. Nem történelmi tanulmány ez, inkább csak a cédulák, a jegyzetek rendezése. Közöttük a „Kádár”-dosszié, a politikájáról készített sok év óta gyűlő feljegyzésekkel. A fehér dosszié papírborítója tetején egy évvel ezelőtt, az Erdély történetéből (1986, Péter Katalin által írott fejezetből) készített kivonat.

1612-ben Báthori Gábor, Erdély fejedelme vissza akarta vinni a fejedelemséget a nyugati magyar korona alá, felszámolván a török vazallusi státuszt. Bethlen Gábor önkéntes emigrációba vonult. Bevette magát a török szultán udvarába, ahol hamarosan megkapta a szultáni athnamét: ő lesz az „áruló” Báthori helyett Erdély fejedelme. Bethlen török segítséggel bement Erdélybe, elfoglalta erővel a trónt. Néhány nap múlva Báthori Gábort meggyilkolták. Azután a török benyújtotta a számlát: Erdély adja vissza azon várakat a török fennhatóság alá, amelyeket néhány évvel korábban az erdélyi fejedelem magához ragadott. Bethlen hajlott a kérésre. De az egyik vár, Lippa magyarjai ellenállottak. A fejedelem döntött: maga vonult Lippa alá, megvívta a várat, átadta azt a töröknek. „Ha Bethlen Gábor most meghal, történelmünk legsötétebb alakjai között emlegetnék.” Bethlen azonban „még tizenhárom esztendőt kapott az uralkodásra” – mondja a történész.

Kétségtelen, ha Kádár János 1957-ben meghal, rá is illik, amit a történész Bethlen Gáborról mondott. A hatalom-megrágadás e vazallus módját azután követte a konszolidáció... Sok év kutatása után vállalkozhatunk arra, hogy e párhuzamot, mindkettő későbbi uralmáról átgondoljuk. Akár kérdések formájában is...

GLATZ FERENC